

ՆԱԴԻՆԵ ՇԱՀԲԱԶՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետ  
ՀՏԴ 821.19.0:398 (=19)

ՄԻՐՈ ՄՈՏԻՎԸ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՍԵՐԻԱ

**Բանալի բառեր.** Կոմիտաս, Մանուկ Աբեղյան, սիրերգ, զգայական պատկերավորում, հուզականություն, ապրում, սեր, կարոտ, սպասում:

**Ключевые слова:** Комитас, Манук Абегиан, песня любви, чувственное изображение, эмоциональность, переживание, любовь, ностальгия, ожидание.

**Key words:** Komitas, Manuk Abeghian, love song, sensual depiction, emotionality, feeling, love, nostalgia, waiting.

Հայ երգային բանահյուսությունը հարուստ է ու բազմաբովանդակ: Երգաշարերի թեմատիկան արտահայտում է մարդկային ամենանուրբ զգացողություններն ու ապրումները: Այս են վկայում հատկապես սիրո խաղիկները, որ հավաքագրել ու խմբագրել են Մանուկ Աբեղյանն ու Կոմիտասը «Հազար ու մի խաղ» ժողովրդական երգարանում<sup>1</sup>: Այն ժողովրդի կյանքի պատմությունն է, ուր բազմակողմանիորեն արտացոլված է հայ մարդն իր զգայական աշխարհով:

Ժողովածուի մաս կազմող սիրո խաղիկները պատկերում են ժողովրդական սովորությունները, ժամանակի ու միջավայրի բարքերը: Սրանք բոլորն էլ հանպատրաստից հորինված ստեղծագործություններ են, որոնք արտահայտել են հորինող երգչի վայրկենապես ծնված, բուռնական տպավորությամբ առաջացած զգացմունքը: Այս երգերում գտնում ենք արտահայտչամիջոցների պարզություն, մտածողության խորություն և զգացմունքի նրբություն, որ պատիվ կարող է բերել ամենանուրբ սիրերգակին: Քնարական այս երգերին, խաղիկներին հիմնականում բնորոշ են սեղմ, փոքր ծավալը, կարճ տողերն ու տները, բազմազան, թեթև շնչով հանգավորման և կրկնակների բազմաթիվ ձևերը, հատկապես

---

<sup>1</sup> Այս երգարանը տպագրվել է առանձին-առանձին գրքույկներով, որոնցից ամեն մեկն ամփոփում է 50 երգ. «Հազար ու մի խաղ» ժողովրդական երգարան I հիսնյակ՝ տպագրված 1903թ. Վաղարշապատում և II հիսնյակ՝ տպագրված 1905թ. նույնպես Վաղարշապատում: Մենք մեր հոդվածում մեջբերված երգերի հղումները կատարել ենք ըստ հիսնյակների:

ռիթմիկ հանգավորման զանազան տեսակները, երաժշտական հատուկ հնչեղությունը, անպաճույճ ու անկաշկանդ ոճը: Մրանց տաղաչափական հատկանիշների բացատրությունը տալիս է Մ.Աբեղյանը<sup>2</sup>: Ըստ այդմ, խաղերը լինում են երկտող, եռատող և քառատող, իսկ վանկերի քանակի, տաղաչափական հատվածի և հանգերի դասավորությամբ՝ բազմազան են: Երգերի տաղաչափական էական հատկանիշները բացահայտելով Աբեղյանը հանգում է այն եզրակացության, թե էական տարբերություն չկա մեր ժողովրդական և գրական բանաստեղծության չափերի միջև, դեռ ավելին, ժողովրդական երգի հանգերն ավելի զարգացած ու հնչուն է համարում, քան գրականը: Խաղը քնարերգություն է, այսինքն մի բանաստեղծություն, որ արտահայտում է գլխավորապես երգչի զգացմունքն ու մտածմունքը, նրա ներքին ապրումները, առանձնապես սիրո զգացմունքն իր զանազան վիճակներով: Բայց և անկախ իրենց թեմատիկ-սիրային և ժանրային-քնարական բնույթից, դրանք հնարավորության սահմանում անդրադարձել են ժողովրդի կյանքի տարբեր իրողությունների: Օրինակ.

Արագը հեշտացել ա,

Ճամբեքը կոշտացել ա.

Խաբար տարեք իմ յարին,-

Առնողս շատացել ա<sup>3</sup>:

Այս խաղի թեմատիկական սիրային է, բայց և պարունակում է ժողովրդի կյանքի վերաբերող յուրօրինակ իրողություն: Խաղի երկու մասի ներքին կապն ըմբռնելը դժվար է առանց գյուղական կյանքի ծանոթության, ուր ժողովրդական կյանքի ու սովորության, տեղական բարքերի գծեր են նշված: Ըստ մեր կարծիքի՝ խաղի մասերի միջև ոչ մի կապ չկա, բայց երբ հարցնենք Արագի վրա բնակվողներին, նրանք կասեն, որ Արագը հեշտանում է ցուրտ աշնանը կամ ձմռանը: Այս ժամանակ է, որ ճանապարհները կոշտանում են. անձրև կամ ձյուն գալուց և հալչելուց հետո՝ ամառվա ճանապարհների վրա դիզված հողը ցեխ է դառնում և մի ցուրտ գիշեր սառչելով մնում է կոշտ-կոշտ: Ահա ցուրտ աշնան կամ ձմեռվա նկարագիր՝ գետի և ճանապարհիի պատկերով: Բայց խաղի բուն իմաստը հասկանալու համար այսքան գիտենալը դեռ բավական չէ: Պետք

<sup>2</sup> Աբեղյան Մ., Ժողովրդական խաղիկներ, գյուղական փոքր երգեր իրենց փոփոխակներով, մասնակի աշխատակցությամբ Կոմիտասի, Երևան, 1940, էջ 51:

<sup>3</sup> Հազար ու մի խաղ, I հիսնյակ, էջ 11:

Է իմանալ, որ ցուրտ աշնանը կամ ձմռանն են աղջիկ ուզելու գնում և հարսանիք անում: Այժմ երևակայենք մի աղջիկ, ով շատ «ուզողներ» ունի, բայց ինքն ուրիշին է սիրում: Նրա սիրելեկանն ուրիշ տեղ է, և նա ահուդողի մեջ է, թե միգրոցե իրեն ստիպեն ուրիշի և ոչ իր սիրելիի հետ ամուսնանալ: Նա դուրս է գալիս, նայում շուրջը, հեշտացած Արագին ու կոշտացած ճանապարհներին և իր լցված սիրտը գեղում է երգով. //Խաբար տարեք իմ յարին//, Առնողս շատացել ա//: Այս տեսակ սկսվածքի մեջ մտնում է և այն, որ խաղի առաջին մասի մեջ ոչ թե որևէ սիրո զգացումի նկարագիր կա, այլ մի պատմվածք, որին հաջորդում է զգացմունքը՝ փափագը, իբրև հետևանք առաջին մասի մեջ պատմված գործողության: Այսպիսով, ժողովրդական երգերը դիտվում են իբրև հասարակական գիտակցության գեղարվեստական այն ձևերից մեկը, որն արտացոլում է առարկայական իրականությունը և ձեռք բերում պատմամշակութային կարևոր արժեք:

Ամեն մի խաղ, երկյակ լինի թե եռյակ կամ քառյակ, կազմում է մի առանձին երգ: Սակայն երգելիս, իրարից անկախ խաղերը կարելի է երգել միևնույն եղանակով և միևնույն կրկնակով: Ժողովրդական խաղի էական հատկություն է այս, որ հնարավորություն է տալիս խաղերից ամբողջական ընդարձակ երգեր կազմելու: Բերենք օրինակներ. Սափորըն ուսիս դըրի//, Ջա՛ն, յարո՛ ջան//, Երթամ աղբյուրը ջըրի//, Ջա՛ն, յարո՛ ջան//, Ինչ փուշ գա իմ առջևը//, Ջա՛ն, յարո՛ ջան//, Չար աչքի սըրտով խըրի//, Ջա՛ն, յարո՛ ջան, ջա՛ն, յարո՛ ջան//, Ես սիրեցի, ես առա//, Արևը մերը մըտավ, Ջա՛ն... //, Սիրունը տերը գըտավ. Ջա՛ն...//, Օտարի վատ խոսքերը. Ջա՛ն...//, Իրանց սըրտի մեջ փըտավ. Ջա՛ն...//, Աշխարհի մեջ տեր ունիմ, Ջա՛ն...//, Յարիս վըրա սեր ունիմ. Ջա՛ն...//, Ճակատը բաց՝ խոսքի տեր, Ջա՛ն...//, Ինձի պահող հեր ունիմ, Ջա՛ն...<sup>4</sup>:

Այս փոքրիկ գեղջկական երգերի, խաղիկների մեջ երևան է գալիս գյուղի նորահարս ու նորատի մարդկանց, պատանիների ու պարմանուհիների սիրո զգացմունքն իր բազմերանգությամբ: Յուրաքանչյուր երգ կապված է գյուղական կյանքի մեկ թույլի հետ և նկարագրում է միայն այդ թույլում ծնվածն ու զգացածը: Հետևաբար, այս երգերը մեկ թույլում ապրածի նկարագիր են, որ հետո միայն հարազատ դառնալով ուրիշներին, փոխանցվում են սերնդեսերունդ, հարստանում նոր տարբերակներով ու դառնում ժողովրդական ընդարձակ երգի ծնունդ:

Երբ թափանցում ենք կոմիտասական սիրերգերի բավիղներում, տեսնում ենք, որ զարմանալի պարզությամբ մեր առջև հառնում է երգի բովանդակությունը, որը հայ գեղջուկի ներքնաշխարհի, ապրումների ու

<sup>4</sup> Հազար ու մի խաղ, II հիսնյակ, էջ 33:

տրամադրությունների միաձուլումն է բնության երևույթներին: Այստեղ ամեն մի հնչյունը, ամեն մի բառն ապրված է զգայական անմիջական տաք հույզով: Միրո զգացմունքի դրսևորման ամենաբազմազան ու նրբին երանգները՝ լիակատար բախտավորումից մինչև դժբախտ ողբերգականը, կազմում են հայ գեղջկական քնարական երգի թերևս ամենապարզ, բայց ամենաջերմ հատվածները: Երգերի խոսքերը, որքան էլ որ մարդկային թանկ զգացմունքների արտահայտող խոր ապրումներ են պարունակում, այնուամենայնիվ, մտածածին չեն, այլ միշտ կենսական իրական հիմքից են բխած: Բաղում բանողի ամենամեծ ցավը սրտին դարման գտնել է.

Մեռա բաղում բանելեն,  
Մի կողմեն ջուր անելեն.  
Ծառերին թուփ չըմընաց.  
Դարդիս դարման տանելեն...  
Նստած տեղիս քար չունիմ,  
Էրված սրտիս ճար չունիմ.  
Ա՛յ անօրեն, փուչ աշխարհ,  
Բաղ ունիմ ու բար չունիմ<sup>5</sup>:

Իսկ մի ուրիշ խաղում կարոտագին սիրահարի ոտքերն անգամ քայլ անելու ուժ չունեն, աչքերում էլ արցունքի կաթիլ անգամ չկա.

Կայնել եմ գալ չեմ կարող,  
Գալ չեմ կարող, գալ չեմ կարող,  
Լցուել եմ՝ լալ չեմ կարող,  
Լալ չեմ կարող, լալ չեմ կարող՝  
Մի տարի է չեմ տեսել,  
Տեսնողի, եա՛ր, աչքին մեռնեմ<sup>6</sup>:

Մեկ այլ խաղում էլ հանդիպում ենք կարոտագին սրտով սիրահարի կանչողին, ով իր հոգու ամենանրբին զգացումները պատկերային դարձնելու համար մեր առջև բնապատկեր է բացում ամպոտ երկնքի, մթնկա գիշերվա. //Ամպել ա, ձիւն չի գալի//, Մթնել ա, տուն չի գալի//,

<sup>5</sup> Նույն տեղում, էջ 6:

<sup>6</sup> Նույն տեղում, էջ 22:

Հեռու ճանապարհի ես//, Աչքերիս քուն չի գալի//, Կանչում եմ, կանչում եմ,  
եա՛ր, արի՛, եա՛ր//, Մութն ընկավ, տուն արի, անջիգեար եար<sup>7</sup>://

Անչափ հուզիչ է վշտով ու ցավով բեռնավորված ու տառապանքի  
մեջ այրվող սիրահարի աղերսը սարերին, ձորերին, ամպերին ու ջրերին,  
որ մխիթարություն է ակնկալում առանց հուսահատվելու.

Հո՛վ արեք, սարե՛ր ջան, հո՛վ արեք,  
Իմ դարդին դարման արեք:–  
Ամպե՛ր, ամպե՛ր, մի քիչ գո՛վ արեք,  
Վարար անձրև թափեք, ծո՛վ արեք–  
Սարե՛ր, ձորե՛ր, դաշտե՛ր ու ջրե՛ր,  
Մարմանդ-մարմանդ վազող աղբյուրնե՛ր,  
Մի՛ վե՛ր կացեք, իմացե՛ք, Տեսե՛ք իմ սրբոտի ցավե՛ր<sup>8</sup>:

Կոմիտասական երգի ժանրային «սքեմներում» հանդիպող  
սիրերգությունը խիստ անաղարտ զգացմունքայնություն է արտահայտում:  
Սոնա յարին, Նազան յարին տրվող յուրաքանչյուր բնութագրիչ  
կուսականություն ու մաքրություն է խորհրդանշում: Կինը նրա համար  
սիրո մարմնացումն է, սիրո կենարար աղբյուրն իր գեղեցկությամբ ու  
հմայքներով: Այստեղ խոսքը ձեռք է բերում պատկերային նկարչագեղ  
տեսողականություն. //Սո՛նա յա՛ր, Սո՛նա յա՛ր//, Սո՛նա սիրուն, Սո՛նա  
յա՛ր//, Կանաչ տեղը՝ բաղում ես, Սո՛նա յա՛ր... //, Պարի միջին խաղում ես.  
Սո՛նա սիրուն//, Կաքավի պես սորալով, Սո՛նա յա՛ր...//, Տըղաներին  
դաղում ես. Սո՛նա սիրուն...<sup>9</sup>: Այսպիսին է նալև մյուս տաղը. Գարնան  
սիրուն ծաղիկ ես//, Հո՛յ, Նա՛զան իմ, Նա՛զան իմ//, Ինձ համար աղունիկ  
ես//, Ջա՛ն, Նա՛զան իմ, Նա՛զան իմ//, Գըլխիս վըրով պըտիտ տուր//, Հո՛յ,  
Նա՛զան իմ, Նա՛զան իմ//, Նախշուն-թև թիթեռնիկ ես//, Ջա՛ն, Նա՛զան իմ,  
Նա՛զան իմ<sup>10</sup>: Նունն է նաև հետևյալում. Ես մի պինդ պաղ էի//, Դու մըրմուռ  
լացիր//, Քո հրեղեն արցունքով//, Ինձի հալեցիր//, Ես մի չոր ծառ էի//, Դու  
զարնան արև//, Քո սիրով ծաղկեցավ//, Իմ ճյուղն ու տերև//, Վա՛յ, վա՛յ,  
վա՛յ...<sup>11</sup>://

<sup>7</sup> Նույն տեղում, էջ 26:

<sup>8</sup> Հազար ու մի խաղ, I հիսնյակ, էջ 5:

<sup>9</sup> Նույն տեղում, էջ 47:

<sup>10</sup> Նույն տեղում, էջ 31:

<sup>11</sup> Նույն տեղում, էջ 38:

Կոմիտասական սիրերգության մեջ օրգանապես միաձուլվել են նաև սիրո երգն ու աշխատանքի, աշխատավորի գովքը: Այստեղ արոտավայրը սիրո բնօրրան է, գութանավորին հաց տանող գեղջկուհին բնօրրանն այդ լցնում է իր գեղեցկությամբ, կենարար լույսով, իսկ հավքերից ու հովերից նանիկ ու հով խնդրելով ցանկանում է հանգստություն և ուժ իր սիրելիին:

Գութանը հաց եմ բերում,  
Բերանը բաց եմ բերում.  
Տե՛ս, քեզ ո՛րքան եմ սիրում,—  
Ձուկը տապկած եմ բերում:  
Հա՛վքեր, թևանի՛ արեք,  
Յարիս հովանի՛ արեք.  
Թո՛ղ բարակ քամին փռչի,  
Հետն էլ դուք նանի՛ արեք<sup>12</sup>:

Այս քառյակներում քնարական ապրումն անհատական է, այստեղ կա անկրկնելիություն, բայց և կա այնպիսի հուզականություն, որ մեզ ակամայից թվում է, թե այստեղ մենք ճանաչում ենք մեր սեփական զգացմունքներն ու մտքերի արտահայտությունը: Մեղմ քնարական այս ձևերը ազդեցության հսկայական ուժ ունեն, բացահայտում են մտքեր, ապրումներ, ձգտումներ՝ ներկայացնելով դրանց ետևում կանգնած մարդկանց ու մարդկային հարաբերությունները: Կոմիտասական սիրերգում հուզական ապրումը սիրո արվեստի անքակտելի աղբյուրն է: Այստեղ միշտ ներկա է հեղինակը՝ գեղջուկ սիրերգակը, ով նույնանում է բնությանը, բայց և պահպանում իր ինքնությունը: Այսպիսի զգայական պատկերավորման մասին դարեր առաջ խոսել է նաև Արիստոտելը: Նա սահմանում է բնությանը նմանվելու այնպիսի եղանակ, երբ «նմանվողը մնում է իր ինքնության մեջ, չփոխելով իր դեմքը»<sup>13</sup>: Գեղջկական այս երգերը միջնադարյան տաղերգության սքանչելի էջերից են: Ռուսականավոր բանաստեղծ, համաշխարհային մեծ գիտակ Վ.Բրյուսովի գնահատականը մեր միջնադարյան տաղերգությանը խիստ բնորոշչային է: Նրա խորին համոզմամբ մեր միջնադարյան տաղերգությունը «մեկն է մարդկային ոգու այն սքանչելի հաղթանակներից, ինչպիսիք գիտի բովանդակ աշխարհի տարեգրությունը»<sup>14</sup>:

<sup>12</sup> Նույն տեղում, էջ 10:

<sup>13</sup> Аристотель, Поэтика. Об искусстве поэзии, М., 1957, стр.45:

<sup>14</sup> Брюсов В., Поэзия Армении, М., 1967, стр.7:

Հայ միջնադարի վարդի և սոխակի սիրավեպը այլաբանորեն արտահայտում էր կնոջ և տղամարդու սերը:

Կ.Երզնկացին սեր է երգում և նրա երգը միաձուլվում է բնությանը: Նա ոչ միայն հոգևոր սիրո երգիչ է, այլև աշխարհիկ սիրո պատկերներ արտացոլող սիրերգակ: «Ահա եղև պայծառ գարուն, հոտըն բուրեաց անուշ վարդուն» տաղում աշխարհիկ սերն է պատկերված, վարդի ու սոխակի սերն արտահայտում է մարդկային իրական փոխհարաբերություններ: Այս տաղում արդեն իր սերը երգող «երիտասարդը»՝ սոխակը, գովերգում է սիրած էակի գեղեցկությունը հայ միջնադարին բնորոշ արտահայտչամիջոցներով.

Աղաղակեր պըլպուլն ի վարդն.  
-Առանց քեզ յո՞նց ելնում ի հուն.  
Հանց քաղեցիր զշունչս ու հոգիս՝  
Այլ չի մնաց երեսս դուն:  
Հանց ողորմուկ ի վարդն ասաց.  
-Իմ լուսատու արևըն դու,  
Աստղըն գոհալ և մուշտարի,  
Շամս ու դամար իմ թաճա դու<sup>15</sup>:

Աշխարհականացման ոգով տոգորված մեծ սիրերգակ Հովհաննես Թլկուրանցին բանաստեղծական նյութ է դարձնում այսրաշխարհային կյանքը, հաճույքն ու զվարճությունը, կինն ու սերը.

Դու ստեղծեր զկինն ի կողէն  
Վասն Աղամայ սիրոյն համար<sup>16</sup>:

Կոստանդին Երզնկացուց հետո եկող հայ միջնադարյան սիրերգակ բանաստեղծների տաղերի հետ ժողովրդական երգերի համեմատությունը մի առանջին ուսումնասիրության թեմա կարող է դառնալ: Դրանք իրականում շատ ընդհանրություններ ունեն ժողովրդական հայ սիրերգության հետ:

Մասնագետները նշել են, որ կոմիտասական երգը զերծ է թուրքական ու պարսկական բանաստեղծության ազդեցությունից, դուրս է սիրո արտահայտման այլաբանական ձևերից, զերծ է գոեհկաբանությունից,

---

<sup>15</sup> Կոստանդին Երզնկացի, ԺԴ դարու ժողովրդական բանաստեղծ եւ յիւր քերթումները, ուսումնասիր. հրտ. Մ. Պոտուրյան, Վետ., 1905, էջ 135:

<sup>16</sup> Թլկուրանցի Հ., Տաղեր, Երևան, 1960, էջ 12-22:

հուսահատ տրտունջներից: Այստեղ կա հավատ, որ հով կգա, դարդին էլ դարման կգա: Այս երգերում սիրավոր լոր կա ու Մոնա յար կա: Այս երգերը գեղջկական պարզ ու մաքուր զգացմունքների արտահայտիչն են, որ նրբորեն տալիս են մարդկային հոգու, անհատի ներաշխարհի խոր ու ճշմարիտ նկարագիրը: Իրենց էությանը, մաքրամաքուր բնույթով այս երգերը հաստատում են մարդու սիրելու և սիրվելու իրավունքը: Կոմիտասական երգը ոչ թե սոսկ պատմական, այլև համամարդկային և գեղարվեստական մեծ արժեք ունի: Հայ գեղջկական սիրերգը հայ երգի տաճար է, որի լույսը լուսավորում է հավատավոր հայ մարդու սիրտն ու հոգին:

**Ն.Շահբազյան**

#### **ՄԻՐՈ ՄՈՏԻՎԸ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ԽԱՂ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ**

##### **Ամփոփում**

Կոմիտասի և Մանուկ Աբեղյանի կողմից կազմված «Հազար ու մի խաղ» բանահյուսական երգարանը հարստացրել է հայ բանահյուսության գանձարանը: Կոմիտասական երգերը գերծ են թուրքական ու պարսկական բանաստեղծության ազդեցությունից, դուրս են սիրո արտահայտման այլաբանական ձևերից, գերծ են գրեհկաբանությունից, հուսահատ տրտունջներից: Իրենց էությանը, մաքրամաքուր բնույթով այս երգերը հաստատում են մարդու սիրելու և սիրվելու իրավունքը: Կոմիտասական սիրերգը ոչ թե սոսկ պատմական, այլև համամարդկային և գեղարվեստական մեծ արժեք ունի: Հայ գեղջկական սիրերգը հայ երգի տաճար է, որի լույսը լուսավորում է հավատավոր հայ մարդու սիրտն ու հոգին:

**Н. Шахбазян**

#### **МОТИВ ЛЮБВИ В СБОРНИКЕ «ТЫСЯЧА И ОДНА ПЕСНЯ»**

##### **Резюме**

Фольклорный песенник «Тысяча и одна песня», составленный Комитасом и Мануком Абегианом, обогатил сокровищницу армянского фольклора. Песни Комитаса свободны от влияния турецкой и персидской поэзии, они далеки от аллегорических форм выражения любви, а также свободны от вульгаризмов и отчаянных сетований. В них есть вера, что наступит прохлада, а утешение придет после боли. Чистейшие по своей сути, эти песни утверждают право человека любить и быть любимым. Песни любви Комитаса имеют не только историческую, но и общечеловеческую и художественную ценность. Армянская крестьянская песни любви – храм

---

армянской песни, свет которой освещает сердце и душу верующего армянина.

**N. Shahbazyan**

**THE LOVE MOTIF IN THE MIESCELLANY “ONE THOUSAND AND  
ONE SONGS”**

**Summary**

The folkloric book of songs “One Thousand and One Songs” composed by Komitas and Manuk Abeghian enriched the treasury of Armenian folklore. Songs by Komitas are free of the influence of Turkish and Persian poetry; they are far from allegoric forms of love expression, as well as from vulgarisms and desperate complaints. They are full of faith that freshness will come and that pain will be relieved. With the purity of their essence, these songs confirm the right of human being to love and to be loved. Songs of love by Komitas have not only historical, but also an artistic value common to all the mankind. The Armenian rural songs of love are the temple of Armenian songs; their light illuminates the heart and the soul of Armenian faithful people.